

DE KANARIE IN DE KOLENMIJN.

Over nut en noodzaak van een kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis in tijden van backlash

Renée Römken

Rede in verkorte vorm uitgesproken t.g.v. het afscheid als Directeur-bestuurder van Atria - 27 september 2019

Goedemiddag dames en heren,

Vandaag staan we met ons allen op de schouders van vele vrouwen in de geschiedenis aan wie wij schatplichtig zijn. Vandaag ben ik in het bijzonder trots om op de schouders te staan van mijn moeder. Zij spoorde mij aan tot een universitaire studie die ik uit de weg wilde gaan. Zonder haar zou ik hier niet hebben gestaan. En het is een voorrecht om hier te staan: als een tevreden mens die trots is om als directeur afscheid te nemen met een prachtige expositie over schatten uit het archief van Atria.

Maar voor het zover is wil ik graag nog enkele gedachten aan u voorleggen over Atria, en waar een kennisinstituut over emancipatie en vrouwengeschiedenis voor staat anno 2019. Dat doe ik met plezier. Na de fusie tussen *Aletta* en *E-Quality* in 2011, heeft Atria zich weten te ontwikkelen tot een instituut met visie, smool en gezag. Of laat ik het bescheidener formuleren: met de reputatie betrouwbare kennis te leveren en het erfgoed van de vrouwenbeweging te behouden, uit te dragen en te blijven documenteren. Op Atria wordt steeds vaker een beroep gedaan door uiteenlopende professionals, journalisten en onderzoekers en niet te vergeten: een geïnteresseerd publiek dat kennis zoekt in de Atria-bibliotheek en archief of dat deelneemt aan publieksevenementen.

Alle goede dingen komen in drieën, zo ook het motto van Atria: *sharing the past, debating the present, creating the future*. Die drie pijlers van Atria's werk bieden een mooie kapstok voor mijn afscheidsrede. Want het onderwerp dat ik voor wil leggen heeft een lange geschiedenis, is springlevend en verdient aandacht om het in de toekomst overeind te houden: vrouwenrechten. Meer precies: vrouwenrechten als mensenrechten.

Vooropgesteld: bij een feestelijk afscheid ga ik niet somberen. En ik ben een onverbeterlijk optimist bij wie het glas half vol is. Er is veel bereikt op het terrein van emancipatie in Nederland. En in dat proces hebben Atria en zijn voorgangers ook een bescheiden rol gespeeld. Alle redenen om onze zegeningen te tellen.

En tegelijkertijd past het juist een kennisinstituut als Atria om kritisch stil te staan en vragen te stellen. Immers: 'stand verplicht'! Als iets de taak is van Atria is het wel om kanttekeningen te plaatsen bij de waan van de dag en als kennisinstituut zaken in hun historische context te plaatsen.

Want wat is de kwestie? Vrouwenrechten liggen opnieuw onder vuur anno 2019. En dat is al een paar jaar aan de gang maar krijgt mondjesmaat aandacht in het maatschappelijke debat. Die zogeheten *backlash* is misschien wel de paradoxale bevestiging van het succes van de vrouwenbewegingen en emancipatie van vrouwen in de 20ste eeuw.

Opstand is de motor van de geschiedenis, aldus Nelleke Noordervliet. Sterker nog: "*Opstand wil weerstand.*" (...) "*Een opstand die door de machthebbers wordt onthaald is geen opstand maar een natte vuurpijl.*"¹ Opstandige vrouwen schreven en schrijven geschiedenis en hebben de loop ervan misschien wel iets verlegd.

Want inmiddels kunnen we vaststellen: het beeld van vrouwen en mannen, op basis van een simpele tweedeling naar sekse en met een duidelijke hiërarchische ordening (de vrouw als 'tweede sekse'), dat beeld is al lange tijd van zijn sokkel gehaald. Tezamen met de zwarte burgerrechtenbeweging en de homo-bevrijdingsbeweging vormt de vrouwenbeweging het trio van de meest succesvolle sociale veranderingsbewegingen van de 20ste eeuw. Waarmee overigens niet is gezegd dat racisme, homofobie of seksisme de wereld uit zijn. Vanuit de opstandeling begint juist fase twee: consolidatie van verandering. En innovatie: dóórgaan met de zoektocht naar een nieuwe balans in het politieke, het persoonlijke, het sociale verkeer der geslachten. Want *maatschappelijk* gezien is de dominante gevestigde orde nog steeds overwegend van patriarchale en heteroseksuele (en veelal witte) signatuur. De meeste mannen bevinden zich in cultuurpsychologische zin nog in het centrum van de macht. Als aan die macht wordt gemorreld roept dat onvermijdelijk weerstand op. Veranderingen komen zelden zonder slag of stoot.

Anno 2019 tekent zich onmiskenbaar een maatschappelijke regressie af met nieuw verzet tegen de emancipatie van vrouwen en de steeds duidelijker wordende fragiliteit van mannelijkheid. Zoals in De Groene onlangs Simone de Beauvoir werd geparafraseerd: "Ook de man wordt niet geboren, de man wordt gemáákt." Dat je in die maakbaarheid ook voor lastige vragen komt te staan is onvermijdelijk. Daar weten vrouwen meer dan genoeg van. Wat opmerkelijk is, is het antwoord op die nieuwe onzekerheid. Met een mengeling van frustratie en arrogantie, weerklinkt geregeld een roep om herstel van oude tradities en zekerheden, al dan niet omkleed met boreale pseudo-intellectualiteit. Sommige mannen lijken zich als aan een reddingsboei vast te klampen aan zelf toegekende intellectuele superioriteit, talenten om te veroveren en de baas te zijn, gekoppeld aan visies op vermeende vrouwelijke talenten die primair zijn gericht op baren, zorgen en seksueel beschikbaar te zijn (d.w.z. exclusief voor mannen). Vooral voor mannen met macht. Want ook meneer Trump schreef geschiedenis met zijn grijpgraagheid. Vrouwen? "*You can grab them...*", u weet wel waar. Als zoveel hegemonische én toxische masculiniteit wordt uitgedragen met een hang naar patriarchale voorgeborchten, dan is het hoogste tijd voor een kritische beschouwing.

Ik ben daarom even verheugd als vereerd dat socioloog en emeritus-hoogleraar Abram de Swaan - mijn uitnodiging aan nam om over de achterliggende dynamiek van die regressieve tendens vanmiddag te spreken. Mijn bewondering voor zijn werk als socioloog dateert uit de tijd dat ik prille schreden op het onderzoekerspad zette, en is gegroeid. Gebaseerd op zijn recente boek *Tegen de*

¹ Noordervliet, N (2018), *Door met de strijd. Nederland en opstand*. Stichting CPNB/Uitgeverij Atlas, 2018.

vrouwen² zal hij vanmiddag ingaan op het waarom van die weerstand tegen emancipatie van vrouwen.

In analyses van die weerstand staan meestal twee krachtenvelden centraal. Enerzijds wordt gewezen op de weerstand van westerse (seculiere) mannen die zich maatschappelijk bedreigd voelen in hun mannelijkheid omdat vrouwen een inhaalslag maken (denk aan de discussie in de VS over de witte middenklasse man van middelbare leeftijd die het nakijken heeft omdat hij de emancipatie van de vrouw niet heeft kunnen bijbenen). Denk ook aan de internationaal opererende *father's movement*: gescheiden vaders die met alle mogelijke middelen fulmineren tegen hun vrouwelijke ex-partners als zouden zij een complot vormen tegen hen. Denk ook aan spreekstalmeesters als de Jordan Peterson's van deze wereld, die zich bezorgd maken over de kwetsbare mannelijkheid in de 21ste eeuw en de voorrechten die ze kwijtraken. Zij trekken met hun lezingen de wereld rond om mannen op te roepen zich niet te laten kisten door vrouwen.

Anderzijds wordt gewezen op de groeiende invloed van orthodoxe religies, meer specifiek de orthodoxe variant van islam. Benadrukt wordt dat vooral de islamitische religie van oudsher een traditioneel genderverhaal propageert, gevoed door culturele tradities van segregatie van vrouwen- en mannenwerelden.

Maar er valt nog iets op dat tot nog toe minder prominent aandacht krijgt. Het doelwit van die *backlash* richt zich in het bijzonder op twee specifieke domeinen: op rechten van vrouwen als mensenrechten en op het begrip gender en genderstudies. Beiden hebben vooral wortels in de vrouwenbeweging en kwamen door feministische academici en juristen – vooral vrouwen, maar in het mensenrechtendomein zeker ook door mannen - tot bloei. Vanuit het oogpunt van hegemonische masculiniteit is dat natuurlijk alleen al reden om in het geweer te komen.

Het blijkt echter dat deze *backlash* in Europa (en ook in de VS naar alle waarschijnlijkheid) wordt gevoed via een systematisch georkestreerd pleidooi van een religieus-extremistische christelijke denktank met inhoudelijke en financiële wortels in de rooms-katholieke kerk, meer specifiek in het Vaticaan. Al sinds enkele jaren spreekt paus Franciscus zich in felle bewoordingen uit tegen gender als een onacceptabel verzet is tegen de Godgegeven man-vrouwverhouding. Hij spreekt van “een ideologische kolonisatie”.³ De denktank onder de naam Agenda Europa, opereert anoniem – auteursnamen blijven onbekend. Het gaat o.a. om een 134 pagina's tellend manifest *RESTORING THE NATURAL ORDER. An Agenda for Europe*.

In 2018 heeft het *European Parliamentary Forum on Population and Development*⁴ een kritische rapport uitgebracht over deze organisatie. Ze waarschuwen dat het manifest specifiek is gericht tegen seksuele en reproductieve rechten. Meer in het algemeen is het manifest expliciet gekant tegen mensenrechten en tegen gelijkheid van vrouw en man en tegen gender als zijnde een 'ideologie'. Want die gelijkheid vormt een inbreuk op het 'natuurrecht' van God. De Nederlandse

² Swaan, A.de, (2019), *Tegen de vrouwen. De wereldwijde strijd van rechtsisten en jihadisten tegen de emancipatie*. Amsterdam: Prometheus.

³ Zie o.a. <http://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/08/02/0568/01265.html#it> voor kritiek van Paus Franciscus op 'gender als ideologie'. Voor de meest recente documenten van het Vaticaan over gender: <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2019-06/vatican-document-on-gender-yes-to-dialogue-no-to-ideology.html> (laatst bezocht 27 september 2019).

⁴ <https://www.epfweb.org/node/690> (laatst bezocht op 27 september 2019).

kardinaal Wim Eijk liet in 2016 weten dat hij hoopt op een nieuwe encycliek van de paus die 'de genderideologie' afwijst.⁵

Deze organisatie blijkt van doorslaggevend invloed te zijn geweest op de recente Poolse wetgeving waarin het recht op abortus is teruggedraaid. Zo ook op de natalistische bevolkingspolitiek in Hongarije die in de lobby gebruik maakt van pleidooien om politici mee te overtuigen die afkomstig zijn van deze denktank. Kortom: het is gedachtengoed met concrete gevolgen. De baarmoeder is opnieuw het terrein van bevolkingspolitiek, zeker in de handen van populistische conservatieve machthebbers. Dat is overigens historisch bekend (Duitse machthebbers bedreven die politiek in de nazitijd, Israël in de bezette gebieden, Frankrijk geeft sinds tijden al extra toeslagen aan gezinnen met meer dan twee kinderen).

Genderkennis die een kritisch perspectief biedt op reproductie is voor sommigen een regelrechte politieke bedreiging. De lobby tegen gender en mensenrechten voor vrouwen wint aan invloed. Dat blijkt o.a. in de jaarlijkse vergaderingen van de *UN Commission on the Status of Women* (CSW) over de wereldwijde stand van zaken in de naleving van het VN-Vrouwenverdrag. Daarin wordt sinds enkele jaren de druk opgevoerd om abortus en seksuele gezondheidsrechten, die vastgelegd zijn in het VN-Vrouwenverdrag uit 1979, weer terug te draaien. Het Vaticaan sluit tijdens de CSW bondgenootschappen met een groot aantal islamitische en Afrikaanse landen, in een *unholy alliance*. Met de komst van Trump sluit de VS zich aan en heeft het voortouw genomen.⁶ De passie waarmee men pijlen op abortusrechten richt blijken in de zuidelijke staten van de VS waarin de eerste verboden op abortus zijn gevallen, die nu voor het Amerikaanse Hoogerechtshof moeten worden aangevochten.

Het is een treurige illustratie dat vrouwenrechten internationaal de kanarie in de kolenmijn zijn: die gaan er als eerste aan in tijden van een toenemend populisme en van rechts-conservatieve regeringen. Niet alleen omdat rechten van vrouwen haaks zouden staan op religieuze waarden. Maar omdat vrouwenrechten staan voor een andere maatschappelijke ordening. Juist omdat vrouwenrechten aan een fundamenteel ordeningsprincipe raken, representeren ze een breder politiek belang. Opmerkelijk is dat vrouwenrechten dan juist vaak worden ingezet als politiek wisselgeld. De rechten worden geherdefinieerd als zou het om een *morele* kwestie gaan. Daarmee wordt haast gemaskeerd dat de bijl aan fundamentele *rechten* wordt gelegd. Daarmee wordt zowel de status en belang van vrouwenrechten gebagatelliseerd én de indruk gewekt dat het politiek bijzaak zou zijn.

Het stemt hoopvol dat Minister Sigrid Kaag van Buitenlandse zaken deze week, met steun van 58 andere landen, precies deze ondermijning van seksuele en reproductieve vrouwenrechten in de Verenigde Naties aan de kaak heeft gesteld. En zo pakte oud- Minister Lilianne Ploumen meteen de handschoenen op toen deze aanval op abortusrechten zich drie jaar geleden zichtbaar ging manifesteren in de Amerikaanse buitenlandse politiek. Zij nam het initiatief om het *SheDecides* fonds

⁵ <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/eijk-hoopt-dat-paus-de-strijd-aanbindt-met-gender-ideologie~bc210856/> (laatst bezocht op 27 september 2019).

⁶ Römken, R (2019, blog CSW) <https://institute-genderequality.org/news-publications/international-national/the-commission-on-the-status-of-women-csw/bold-words-principles-and-politics/> Zie ook: Lianne Post (2019, blog CSW) <https://institute-genderequality.org/news-publications/international-national/the-commission-on-the-status-of-women-csw/the-bigger-picture-between-fear-and-hope/> (laatst bezocht op 27 september 2019).

op te zetten om met financiële steun van diverse landen toegang tot abortus voor vrouwen veilig te stellen. Als politieke weerstand de paradoxale bevestiging van het succes van de emancipatiebeweging is, dan is het verzet van vrouwen daartegen dat des te meer. Als vrouwenrechten onder druk komen te staan verzetten vrouwen zich ook. Rechten zijn niet langer te grabbel.

En wat heeft dit alles te maken met een kennisinstituut als Atria?

Indachtig het motto van Atria wil ik kort stilstaan bij de geschiedenis van Atria, in het bijzonder bij zijn archief en de stap maken naar de actuele geschiedenis. Uit die geschiedenis blijkt ook dat vrouwenrechten voor zoveel meer staan dan alleen rechten van vrouwen.

Op de trap die leidde naar het orakel van Delphi stond voor eenieder die om raad kwam vragen voor de toekomst, één advies. Of misschien was het ook wel een waarschuwing: *ken u zelf*. Voor mij betekent dit ook: ken uw geschiedenis. Geschiedenis illustreert het vermogen om te veranderen, maar ook de moeilijkheid en de fragiliteit. En: het laat zien dat sommige verworvenheden nog heel jong zijn en waakzaamheid geen luxe is.

Atria is bij uitstek een product van de vrouwenbewegingen in de 20ste eeuw. Uit de eerste golf stamt het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging, in 1935 opgezet door Rosa Manus, Johanna Naber en Willemijn Posthumus-Van der Goot. Hun doel was de geschiedenis te bewaren van de vrouwenkiesrechtbewegingen (vanaf eind 19de eeuw tot aan de jaren twintig) en van de internationale vrouwenbewegingen, in het bijzonder de internationale vrouwen vredesbewegingen uit de jaren '20 en '30. Ze wilden toekomstige ontwikkelingen blijven documenteren. Drie vrouwen met een vooruitziende blik. *'No documents no history'* was het motto. Archivering is ook een vorm van *empowerment*.⁷

De geschiedenis van de vrouwenkiesrechtbeweging illustreert hoe de strijd voor het kiesrecht van vrouwen veel verder strekte dan een vrouwenrecht alleen.⁸ Het onderstreept dat opstand meer is dan een 'nee', meer is dan een protest tegen uitsluiting. Het is een 'ja' dat inzet vraagt van vrouwen als maatschappelijk en politiek betrokken burger, dat overstijgt het persoonlijke leven.⁹ Het gaat om een andere inrichting van de maatschappij.

Als iemand begreep dat een Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging als een verstoot gold tegen de patriarchale orde, en politiek brisante informatie van formaat bevatte, was het Rosa Manus, een van de oprichters. Zij had uit voorzorg een deel van het archief elders opgeslagen toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Helaas had zij niet kunnen voorzien dat zij als feministe, vredesactiviste en van joodse afkomst, als een van de eersten gearresteerd zou worden en al in 1942 vermoord.¹⁰

⁷ Römken, R., Wiersma, A (2017), The archival turn. Archiving as a tool for empowerment. In: *Gender and Archiving: Past, Present and Future. Yearbook of Women's History* – 37. Pp. 9-20.

⁸ Bosch, M. (2019), *Strijd! De vrouwenkiesrechtbeweging in Nederland 1882 -1922*. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Groninger Museum.

⁹ Noordervliet, N. (2018), *Door met de strijd. Nederland en opstand*. Stichting CPNB/Uitgeverij Atlas, 2018.

¹⁰ Everard, M., Haan, F. de (2017), *Rosa Manus (1881-1942): the international life and legacy of a Jewish Dutch feminist*. Leiden/Boston: Brill.

Ook de Duitse bezetter realiseerde zich het belang van het archief. Enkele maanden na het begin van de Tweede Wereldoorlog in mei 1940 hebben de Duitsers het IAV, toen nog opgeslagen in twee kamers bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, in beslag genomen en afgevoerd naar Berlijn. Dankzij een oplettende NRC-journalist is als bij een toevalstreffer een groot deel van het IAV-archief begin jaren '90 teruggevonden in Moskouse archieven. Daar was het beland omdat de Russen na de inval in Berlijn in 1945 het belang van archief en de boekencollectie zagen en het opnieuw roofden. De archiefcollectie van Atria is inmiddels ruim 1,5 km lang en groeit met de dag. Het is een schatkamer van de geschiedenis van vrouwen en hun bewegingen, zoals ook te zien is in de expositie. Ook anno 2019 zijn er nog tal van redenen om de straat op te gaan, ook al is de aanleiding anders dan honderd jaar geleden.

Vaak wordt gedacht in twee feministische golven in de 20ste eeuw. Volgens historica Margit van der Steen is dat beeld aan herziening toe. Zij bepleit oog te houden voor verschillende actierepertoires van individuele vrouwen die zich op tal van manieren hebben ingezet om de positie van vrouwen te verbeteren in de periode tussen einde kiesrechtbeweging (1919) en oprichting van Man Vrouw Maatschappij en Dolle Mina (rond 1967).¹¹ Een deel van het werk vond plaats in de coulissen. Een voorbeeld is dat vaker beroep werd gedaan op juridische expertise van vrouwen bij ontwikkeling van wetten. Of neem individuele vrouwen in de parlementaire politiek, zoals o.a. Corrie Tendeloo (PvdA). In de jaren vijftig van de vorige eeuw speelde zij een doorslaggevende rol bij wetswijzigingen die voor de positie van vrouwen van historisch belang zijn geweest, zoals de wet op de opheffing van de handelingsonbekwaamheid in 1957 en de wet die een einde maakte aan het verbod op betaalde arbeid door gehuwde ambtenaressen.¹² Atria is zich daarom in de afgelopen jaren, in navolging van de start die bij voorganger *Aletta* was gemaakt onder toenmalig directeur Saskia Wieringa, gaan toeleggen op het documenteren van vrouwengeschiedenissen middels *Oral History*. Het zijn onveranderlijk geschiedenissen die nog niet of nauwelijks in de canon van de geschiedschrijving zijn opgenomen (o.a. NSB-vrouwen, vrouwen uit de feministische gezondheidszorg in de jaren zeventig en tachtig, vrouwelijke hoogleraren, radicaal lesbische vrouwen in jaren zeventig, interviews met vrouwen die seksueel misbruikt zijn door RK gezagdragers, en het meest recente dat najaar 2019 wordt afgerond: Vrouwen die gedwongen tewerk waren gesteld in RK instelling De Goede Herder).

Uit het in 1935 opgerichte IAV is met tussenstappen¹³ in de laatste decennia van de vorige eeuw *Aletta* voortgekomen, met zijn spraakmakende bibliotheek en archief. En diverse feministische vrouwenorganisaties kwamen na de tweede feministische golf samen in *E-Quality*. Bij hen lag het accent op beleidsonderzoek en -advies met aandacht voor vrouwen in al hun diversiteit als centrale leidraad. De fusie van deze twee instellingen eind 2011 heeft in Atria inmiddels de verhoopte synergie opgeleverd. Feminisme en emancipatie heeft veel gezichten. De vraag naar de diversiteit van geschiedenissen en documentatie van uiteenlopende vormen van actievoeren blijft relevant. In de afgelopen decennia, ook onder invloed van zwarte en migrantenvrouwen, en met de komst van internet en sociale media, is feminisme veelstemmiger geworden. Sociaal engagement en

¹¹ Steen, M. van der (2011), *Drift en koers. De levens van Hilda Verwey-Jonker 1908-2004*. Amsterdam. Bert Bakker. Ook: Steen, M. van der (in druk), *De vrouwen van 1923. Vrouwen gekozen in de gemeenteraad na de invoering van algemeen kiesrecht*.

¹² Doorne-Huiskes, A. van, R. Römken, J. Schippers, A. Wiersma (2017), *Van privéprobleem tot overheidszorg. Emancipatiebeleid in Nederland*. Lectorium/Atria.

¹³ Zie o.a. Wieringa, S (Ed) (2011), *Traveling heritages. New perspectives on collecting, preserving and sharing women's history*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

feministische actievormen zijn meer of minder zichtbaar, er wordt meer of minder publiekelijk geprotesteerd met harde of zachte hand.¹⁴

Dat brengt ons bij het activisme anno nu.

De #MeToo beweging is duidelijk een van de historisch kantelpunten als massale beweging van vrouwen.¹⁵ Wie had kunnen denken dat na de seksistische grootspraak van toenmalig presidentskandidaat Trump in najaar 2016 binnen enkele weken wereldwijd op 21 januari 2017 ruim 1 miljoen vrouwen en ook mannen in Washington alleen al de straat op zouden gaan in de Women's March tegen geweld tegen vrouwen? Wereldwijd protesteerden die dag ruim 5 miljoen vrouwen. Het was een historische mars waarin vrouwen geschiedenis schreven. Als ik naar de foto van de zee van roze 'pussy-hats' in Washington DC kijk, ben ik blij daar één van te zijn geweest. Maar ook hier geldt: ken de geschiedenis. Deze collectieve uitbarsting van opstand en protest, was niet mogelijk geweest zonder decennia aan voorgeschiedenissen van protesten tegen seksueel geweld die begonnen in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Er zijn tal van wetten en beleidsmaatregelen aan vooraf gegaan, zowel nationaal als internationaal, waarin de overheid voor het eerst grenzen heeft gesteld aan geweld tegen vrouwen dat tot ver in de 20ste eeuw werd gedoogd (o.a.: het VN Vrouwenverdrag uit 1979, de strafbaarstelling in Nederland van verkrachting in het huwelijk in 1991, de EU richtlijn tegen seksuele intimidatie uit 2006, de Istanbul Conventie van de Raad van Europa uit 2011).¹⁶

De #MeToo-beweging markeert een historische omslag: vrouwen en meiden dulden niet langer grensoverschrijdend gedrag. De beweging riep in de VS maar ook in Nederland discussie op over de erkenning van diversiteit binnen de beweging. Waarom zijn witte vrouwen vaak de beeldbepalende woordvoerders? Is er genoeg oog voor het verhoogde risico voor seksueel misbruik dat vrouwen van kleur lopen in een racistische omgeving? Het inspireerde een aantal moslima's in Nederland in 2019, verenigd in SPEAK, tot de organisatie van Muslim Women March als zichtbaar onderdeel van Women's March Amsterdam. SPEAK richt zich nadrukkelijk tegen islamofobie en marginalisering van moslimvrouwen in Nederland. Felle kritiek wordt geleverd op de discussie rondom de hoofdoek. *"Anderen denken dat ze voor ons mogen bepalen wat we dragen en wat we denken (...) Wij zijn baas over eigen lijf, buik EN hoofd."*¹⁷

Een discussie die hard nodig is getuige de recente wetgeving in Nederland die gezichtsbedekkende kleding verbiedt en die in de praktijk al tot agressie en geweldincidenten tegen moslimvrouwen leidt. Dan past het een kennisinstituut als Atria om een kritische onderzoekersblik te werpen op wetgeving die het specifieke risico meebrengt dat rechten van moslimvrouwen onder druk komen te staan.

¹⁴ Meulenbelt, A., R. Römkens (Eds) (2015), *Het F-boek. Hedendaags feminisme in woord en beeld*. Amsterdam: Atria/Spectrum.

¹⁵ Römkens, R. (2017) *Women writing history*. Blog. <https://institute-genderequality.org/news-publications/violence/violence-against-women/women-writing-history/>

¹⁶ Römkens, R. (2017), Bestemd voor binnenlands gebruik. De invloed van vrouwen- en mensenrechtenbeweging op debat en aanpak gender gerelateerd geweld. Amsterdam: Inaugurele rede - Universiteit van Amsterdam, 3 maart 2017. https://www.atria.nl/sites/atria/files/atoms/files/oratie_renee_romkens_0.pdf

¹⁷ Fouzia Outmany. Blog. <https://religionresearch.org/closer/2019/03/10/moslimvrouwenmars-s-p-e-a-k-ik-ben-niet-jouw-strijdtoneel/> 10 maart 2019 (laatst gecontroleerd 26.09.2019).

En er is een backlash gaande.¹⁸ Metoo-moeheid manifesteert zich op verschillende manieren. In de taal: ‘een metoo-tje’ als bedoeld wordt op het zoveelste schandaal van seksueel machtsmisbruik. In het debat: de aanzwellende discussie over de betrouwbaarheid van vrouwen die een klacht indienen, de zorg over valse beschuldigingen. En dan is er een groeiende groep mannen die klaagt dat ze niet meer weten of ze nog een arm om iemand heen mogen leggen, en of ze nog een gesprek achter gesloten deuren kunnen voeren met een vrouw zonder het risico te lopen beschuldigd te worden van intimidatie. Op zichzelf genomen zijn de vragen niet zo vreemd. Wat vreemd is dat de discussie over het achterliggende probleem van vrouwen te vaak moeiteloos van tafel gaat en het probleem van mannen op de agenda komt. Een omkering die op zichzelf al historisch genoemd mag worden. Dat raakt ook aan het vertekende zelfbeeld van Nederlanders als zouden ‘wij’ heel geëmancipeerd zijn.

Niet gehinderd door feiten waar het tegendeel uit blijkt, zoals die hardnekkige loonkloof (gecorrigeerd naar leeftijd, opleiding en werkervaring nog steeds 7% in het bedrijfsleven en 5% bij de rijksoverheid), het geweld dat vrouwen meemaken (ruim 45% ervaart ooit seksueel of fysiek geweld, in de meerderheid van gevallen door partner of ex-partner of familielid) vergeleken met mannen (ruim 6% rapporteert geweld van een partner).¹⁹ Geconfronteerd met harde feiten verzochten veel Nederlanders liever ‘ook dat nog’. En houdt vast aan een liberaal wensbeeld van geëmancipeerdheid.

Het vorenstaande laat onmiskenbaar zien dat vrouwenbewegingen veel verandering in gang hebben gezet. Belangrijker nog: veel beweging is gaande. In de woorden van Aletta Jacobs: “Er is nog zooveel te doen...”.

TOT SLOT

Met mijn afscheidsrede heb ik in de gegeven tijd natuurlijk onmogelijk recht kunnen doen aan alles dat Atria in de afgelopen jaren heeft gedaan. Atria is in Nederland het enige kennisinstituut dat op basis van wetenschappelijk onderzoek en onderbouwde beleidsanalyses, en vanuit een emancipatoir sociaal engagement, betrouwbare kennis levert van en over vrouwen en gender, in al hun diversiteit en vanuit een intersectionele blik kijkend. Die kennis dragen we op allerlei manier actief uit, niet alleen via boeken en publicaties maar ook via publieksevenementen, expertbijeenkomsten, factsheets, sociale media etc. Atria heeft daarin een uniek profiel en vervult ook in diverse Europese samenwerkingsverbanden een belangrijke rol. In de geschiedenis van het instituut, zowel in de eerste als de tweede feministische golf, wortelt Atria in bewegingen met een progressieve signatuur, die internationaal en op de toekomst gericht waren en zijn. Dat is een belangrijke waarde om te behouden in tijden waarin conservatieve stromingen terrein winnen van nationalistische signatuur en uit behoudzucht op het verleden gericht. Het is kennis van feiten en de *voice of reason* die in deze tijden hard nodig zijn. Als deze woorden ten afscheid nieuwsgierig maken naar meer ben ik tevreden. ‘Komt dat zien’ zou ik zeggen, om te beginnen straks bij de expositie over honderd jaar vrouwenkiesrecht en activisme *De straat op!*

Graag wil ik op deze plaats een aantal mensen danken. In de eerste plaats de Directeur Emancipatiebeleid bij het Ministerie van OCW Jacqueline Prins, als hoofsubsiënt van Atria, en haar

¹⁸ Römken, R (2018), *Genderbased violence and gender backlash. A package deal?* Blog. <https://institute-genderequality.org/news-publications/violence/violence-against-women/genderbased-violence-and-gender-backlash-a-package-deal/>

¹⁹ Atria heeft diverse factsheets gepubliceerd over deze en andere ‘feiten en cijfers’. Zie www.atria.nl

voorganger Carlien Scheele met wie ik in de beginfase van Aria intensief heb mogen samenwerken. Ook dank ik de Raad van Toezicht van Atria (de huidige leden: Petra Stienen, Esther-Mirjam Sent, Emma Herman, Erik Holtslag en Eric Koenen, en de oud-leden: Agnes Jongerius, Fenna Ulichki en Jellie Tiemersma, Tineke Willemsen, Maria Scali en Anya Wiersma). In de periode tussen 2012 en 2019 hebben veel veranderingen hun beslag gekregen. Bij een fusie-organisatie is het nooit 'op de winkel passen'. Tijdens de bouw van de winkel veranderde de wereld en ook die van subsidiestromen. *Never a dull moment*, zo hebben Atria-collega's vaak van mij gehoord. Ik dank jullie van harte voor de samenwerking en jullie vertrouwen. Ook dank aan het Curatorium van de Atria-leerstoel en aan het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam die mij ontheffing hebben verleend van emeritaat. Ik zie er naar uit om met veel plezier de komende twee jaar de bijzondere leerstoel *gender based violence* die vanuit Atria is ingesteld voor een dag per week te mogen blijven vervullen en daar waar mogelijk en passend ook voor Atria-onderzoek op dat terrein in te blijven zetten. Ook de leden en oud-leden van de Raad van Advies, dank ik van harte. Jullie hebben ons in de loop der tijd belangeloos geadviseerd (Sylvia Borren, Marieke van den Brink, Sybilla Dekker, Astrid Elburg, André van Es, Cees Flinterman, Domenica Ghidei, Charles Huijskens, Lotte Jensen, Jaap Kloosterman, Amade M'charek, Joop Schippers en Marco de Niet). Dat was een groot voorrecht.

Ook het netwerk van Ambassadeurs dat zich sinds kort heeft verbonden aan Atria wil ik graag bedanken voor hun bereidheid het pleit voor een instituut als Atria waar mogelijk te bezorgen: Hedy d'Ancona, Justine van de Beek, Mineke Bosch, Rosemarie Buikema, Sybilla Dekker, Cees Flinterman, Marry de Gaay Fortman, Glenn Helberg, Kitty Jong, Yuki Kho, Els Kloek, Devika Partiman, Jellie Tiemersma, Paul Schnabel en Wende. En last *but not least*: dank aan al mijn collega's en ex-collega's bij Atria. Zoals ik van de week al zei bij het afscheidsdiner: In de opbouw hebben we samen groeistruipen doorgemaakt, en het resultaat mag er zijn. Zonder jullie inzet en loyaliteit zou dat onmogelijk zijn geweest. Transparantie, eerlijkheid en respect waren voor mij de cruciale kernwaarden voor leiderschap bij Atria. Daarin heb ik veel geleerd, ook van jullie. Dank voor jullie geduld met mij en voor jullie vertrouwen. Tot slot wil ik de collega's gedenken die ons in de afgelopen jaren zijn ontvallen en die ieder op hun eigen manier een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan Atria: Joan Ferrier (oud-directeur van E-Quality), Rosa Ubjaan (informatiespecialist) en Ines Orobio de Castro (beleidsadviseur).

'*Moeten vrouwen vrezin?*' vroeg schrijfster Franca Treur zich onlangs af in haar column in Trouw na het lezen van De Swaan's boek. Mijn antwoord is '*Vrees niet. Vecht terug*'.

Want het goede nieuws is: ook al zijn vrouwenrechten niet geheel onaantastbaar, vrouwen en meisjes laten zich niet meer terug in de hoek zetten. Achter toxische leiders komen onverschrokken en beloftevolle jonge vrouwen tevoorschijn.

Slimme meiden die opstaan en hun mond opendoen. Een slimme meid die geheel zonder campagne al op haar toekomst is voorbereid. Meiden die de complexiteit doorzien en gendervraagstukken volstrekt natuurlijk weten te verbinden met uiteenlopende maatschappelijke vraagstukken zoals klimaatopwarming, racisme, xenofobie en seksisme.

Bovendien laten steeds minder mannen zich opsluiten in een keurslijf van traditionele mannelijkheid. De Canadese Premier Trudeau en Secretaris-Generaal Gutierrez afficheren zich trots als feminist. Mogen zij premier Rutte inspireren.

De geschiedenis herhaalt zich nooit en sociale veranderingen zijn vaak als een Echternachprocessie: twee stappen vooruit, één achteruit. Maar met de kiesrechtstrijd zijn vrouwen in beweging gebracht en gebleven. Dat laat zich niet zo maar keren. Tegelijkertijd blijken verworvenheden fragiel. Daarom is anno 2019 een kennisinstituut als Atria nog steeds onmisbaar. Als we gelijkberechtiging van vrouwen en alle genders daadwerkelijk en blijvend willen realiseren zullen we zowel onze geschiedenis moeten kennen, en de actuele ontwikkelingen blijven documenteren en onderzoeken. Want als genderstudies één ding duidelijk heeft gemaakt is dat de biologische sekse geen eenduidig verhaal is. Dat inzicht heeft vérstrekkende gevolgen, zo beseft ook het Vaticaan. Neem geweld of seksualiteit: beide thema's hebben een zeer duidelijke gendercomponent. Dus is betekenis ervan, of het nu over vrouwen of mannen gaat, veranderlijk al naar gelang de historische, politieke en sociaal-culturele context. Het zijn geen essentiële noch onomstreden natuurlijke werkelijkheden.

In tijden van hypes en nepnieuws, met populisme aan de horizon, en oplevend racisme en seksisme om ons heen hebben we kennis nodig die meer vergt dan een snel copy-paste bezoek aan een site op internet die bevestigt wat je al dacht. Dan is een wetenschappelijke, bevragende blik nodig op de positie van vrouwen en mannen. In een geglobaliseerde wereld met tal van conflicthaarden, zijn migranten en vluchtelingen een blijvende werkelijkheid, voor iedereen. Een intersectionele blik is geen kwestie van politieke correctheid maar onmisbaar om aan de complexiteit recht te doen. Daar past geen *one size fits all* verhaal, noch helpt het om terug te grijpen op simplificerende opvattingen over vrouwen en mannen op basis van sentimenten of religieuze dogma's.

Als alle goede dingen toch in drieën komen zijn dit de drie redenen waarom Atria nodig is: kennis, kennis en kennis. Want als kennis onder vuur ligt komt vroeg of laat ook een instituut als Atria onder vuur. Laten we ons dus gepast wapenen voor de toekomst. Als ik de woorden van Nobelprijswinnares Wislawa Szymborska mag lenen: '*Geschiedschrijving is de wraak van de sterfelijke hand*'. Moge Atria die wraakoefening nog lang en vrolijk bedrijven.

Ik neem afscheid van Atria in de wetenschap dat het gedragen wordt door een krachtig team van gedreven collega's. Ik kon mijn opvolger geen betere start wensen en van harte wens ik haar alle wijsheid, plezier en succes toe om samen met de collega's het werk van Atria voort te zetten.